

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

“ԲԱԶՄԱՎԷՊ”ԷՆ ՀԱՆՈՒԱԾ 06 JUN 2009

Կ. ԻԻԹԻԻՃԵԱՆ

ՎԵՆԵՏԻԿ - Ս. ՂԱԶԱՐ

1901.

05
—
Կ-28

12837

12837

05

2-28

up

«ԲԱԶՄԱՎԵՊ»ԻՆ ՀԱՆՈՒԱԾ

ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Կ. ԻԻԹԻԻՃԵԱՆԻ

ԳՐԵՑ

Ա. Յ.

ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՅՆ ՂԱԶԱՐՈՒ

1901

304573196

- 7 JAN 2013

ԿԱՐԱՊԵՏ ԻԻԹԻԻՃԵԱՆ

ԱՐԵԻՄՏԵԱՆ հայ լրագրութեան պիւստի և
բազմալատակ Նահապետը՝ Կարա-
պետ էֆ. Իւթիւճեան՝ բնիկ Պոլսեցի է և
ծնած՝ անցեալ դարուն առաջին կիսուն, —
1823 Հոկտեմբեր 24ին:

Իր հայրը՝ Սիմոն Աղա՝ արուեստիւ ար-
դուկահար (Իւթիւճի) մըն էր. ուսկից Իշքիւ-
ձեան մականունը:

*
* *

— Կարապետ էֆ. չորս տարեկան մա-
նուկ մըն էր, երբ սկսաւ յաճախել Պալա-
թու Ագաբա Մայրապետին առանին ծաղկո-
ցը. երկու տարի հոն մնալէն և հայերէն պարզ
ընթերցանութիւն և քանի մըն ալ աղօթքներ
գոց ընելէն վերջ, Ս. Հրեշտակապետ Եկե-

ղեցիին Վարժոցը մտաւ, որուն նոյն ժամանակի Վարիչն էր ամուրի Սարկաւազ մը, Տիրացու Պօղոս անուն¹ :

1. Իւթիւնեան Կար. էֆ. Մասիսի մէջ հրատարակած է իր մանկուշրեան և երիտասարդութեան յիշատակներն, որոնցմէ հաւաքած եմ շատ բան: (Տես Մասիս. — Տարի 1895): Իր խմբագրական կեանքին յիշատակները սակայն հրատարակած չէ, ո՞վ գիտէ ինչ պատճառներով զգալի պակաս մըն է այս, զոր անշուշտ պիտի ջանայ շնորհ, քանի որ ժամանակակից անցքերուն պատմութեան համար այդ յիշատակներն անհրաժեշտ պէտք են:

— Կարապետ էֆ. իր մանկութեան և երիտասարդութեան յիշատակներովը մեզի կը ծանօթացընէ վերջացած դարուն առջի կիսուն ազգային դպրոցական դրութիւնը. Տիրացու Պօղոս, Մանուկի Պետրոս, Միւնեմի Յովհաննէս, Վրբանէս, Մարտիրոս, Մանուկ, Աշեսիս վարժապետներուն կրթական դրութեանց և դասաւանդութեանց վրայ ճշգրիտ և կարի հետաքրքրական տեղեկութիւններ կու տայ և սիրուն անեքթոզներ կը թուէ, որոնք մեր հին տիրացուական կրթութեան հայելի — պատկերները կրնան նկատուիլ: Ասոնց ընթերցումը հարկաւոր է մանաւանդ կրթական խնդրով դասողներուն համար:

Պոլսական այն դրութեան համաձայն, որուն մինչեւ ցարդ կարծես թէ հաւատարիմ մնալու ուխտած ենք, Կարապետ Էֆ. աստանդական դպրոցական կեանք մ'ունեցաւ: Իր հօր ընտանեօք հանդերձ՝ Սամաթիա փոխադրուելուն հետեւանքով, երկու տարիէն աւելի չի կրցաւ աշակերտիլ Տիրացու Պօղոսին: — Սամաթիոյ մէջ Տիրացոռ Վրբունեւին¹ աշակերտեցաւ. հոն ալ սակայն չի կրցաւ երկար մնալ, որովհետեւ 1831ին Սեպտեմբեր ամսոյ սկիզբները ահաւոր հրդեհ մը Սամաթիոյ հայաբնակ թաղերը 16 ժամուան մէջ մոխրի կոյտերու վերածելով, Կարապետ Էֆ.ի հայրը, Սիմոն Ալա, ստպուեցաւ նորէն Պալաթ փոխադրուել: Այս երկրորդ անգամուն, Կարապետ Էֆ. Պալաթու մէջ դպիր Մինէճի Յովհաննէսին աշակերտեցաւ և ուսաւ այս նշանաւոր շարականագէտ Տիրացուէն Հայ Եկեղեցոյ բոլոր երգերն ու տաղերը:

— Մինչեւ 14 տարեկան հասակը Կարապետ Էֆ.ի հայրը, Սիմոն Ալա, ստպուեցաւ նորէն Պալաթ փոխադրուել:

1. Տիրացու Վրթանէս բաւական տարիքոտ էր: Երբ քահանայական ձեռնադրութիւն ընդունեց և եղաւ Խասդիւղի Տեր Երնմիա համբաւաւոր տօնացոյց շինող քահանայն:

րապետ էֆ., ինչպէս որ ինքն ալ արդէն կը գրէ, Պալաթու և Գանլը Քիլիսէի զպրոցները կը յաճախէր, որոնց ուսուցչական Մարմինն մէջ գովեստիւ կը յիշատակէ Պերպէրեան Առետիս վարժապետը : Երբ Պերպէրեան հրատարեցուեցաւ Գանլը Քիլիսէի զպրոցէն, իր ձեռնասուն աշակերտներն ալ հոս ու հոն ցիր ու ցան եղան, ասոնց թիւէն էր նաեւ Կարապետ էֆ., որուն հայրն իսկոյն զինքն Պահճէ Գափու Բեքրարքի անուն յոյն զեղագործի մը աշակերտութեան տուաւ :

— Հազիւ թէ Կարապետ էֆէնտի՝ ինքզինքն՝ իբր ապագայ հայ զեղագործ՝ ասկզբական արուեստին տուած էր, Սկիւտարի բարձանց վրայ հիմնուեցաւ համբաւաւոր ճեմարանը :

Պատրիարքարանի կողմէ պաշտօն տրուած էր Եփրեմ անուն վարդապետի մը, — Կարնոյ ապագայ Առաջնորդը, — երթալ Պոլսոյ զանազան թաղերու զպրոցներէն շրջանաւարտներ զանել և Սկիւտարի ճեմարանը խրկել : Յիշեալ վարդապետին և ուրիշ քահանայից¹ յորդորանօք՝ Սիմոն Աղա ալ՝ իւր

1. Այս առթիւ Կարապետ էֆ. կը թուէ նոյն ատենի նշանաւոր և ազդեցիկ քահանաներն,

Կարապետ որդին ձեմարան խրկեց 1839
Յունուար 10ին :

Իւթիւճեան էֆ. Ճեմարան մտած ժամանակ
Հայերէնի մէջ բաւական յառաջացած
ըլլալով (ոչրիշ ոչսւնուեր չի կար Ճեմարանին
մէջ բաց ի հայերէնէ և թոշարանու
րէնէ), քիչ ժամանակի մէջ առաջին եղաւ
և դասազրուխ տիտղոսն ստացաւ Չամուր-
ճեան Տէրոյնց պատուելիէն. իրեն երկրորդն
էր՝ Ստեփան Ասլանեան (այժմ Տօքք. Ստե-
փան բաշա) և երրորդն էր Բարունակ Քրթի-
կեան (յետոյ Տօքք. Բարունակ Պէյ Ֆերոշիս
Խան) : Ճեմարանին դասատուներն էին Խա-
չատուր Պուէտ Միսաքեան և Խաչատուր
Պարտիզպանեան, առաջինը Հայերէնի, եր-
կրորդը Թուարանուլճեան :

որոնց շարքին մէջ Պալատու Աւագերէց Տէր
Մելգոն Քահանային համար կը գրէ. « Իր օրով
» անցած (քաղաքական և) սկզբային անցքերն
» ոչ դեպքերն օրն օրին ի գրի կ'առնուր և կը
» պահէր. այսպէս ընդարձակ յիշատակագրեր
» մերթաձ էր իշր ոչսւնուամեայ ընթացքին
» մէջ՝ շի պատմական կարեւոր տեղեկու-
» րէանք » : Թէ ո՛ւր և որ ո՛ւ քով մնացած են
այս շահեկան յիշատակագրերը, Կարապետ էֆ.
անգամ կ'անգիտանայ (Տես Մասիս. Երես 165) :

Կարապետ էֆ. տարի մը միայն ճեմարան կրցած է մնալ: Ազգին մէջ շուտով սկսած էին ճեմարանին նկատմամբ աննպաստ լուրեր տարածուիլ: Հաստատութեան անկանոն վիճակին և ներքին գժտութիւններու պատճառաւ Միսաքեան և Պարտիզպանեան հրաժարելով, Իւթիւճեան էֆ. ալ մեկնեցաւ ճեմարանէն, որ տարիէ մը վերջ կը դոցուէր ծանր վէճերու և ցաւալի երկպառակութեանց առիթ տալով, որոնք ճիշտ 4 տարի տեւած են (1840—1843) և որոնց զոհ գացած են երեք Պատրիարք. — Յակոբոս, Ստեփանոս և Աստուածատուր:

*
* *

1840ին Կարապետ էֆ. դպրոցական կեանքին հրաժեշտ տալէն վերջ, աշխարհիկ կեանքի մէջ սկսաւ ինքնակրթութեամբ զարգանալ և Ազգին նոյն ատենի ուսումնական ներու դասակարգին մէջ յատուկ տեղ մը զբաւել:

1844ին կը սկսի իր ուսուցչական ասպարէզը. Պ. Խաչատուր Միսաքեանի առաջարկութեան վրայ, ամենէն յառաջ — Խորասանճեան Պետրոս Ամիրային որդւոց Հայե-

ԿԱՐԱՊԵՏ ԻԻԹԻՃԵԱՆ

րէնի, Թուարանութեան, Աշխարհադրութեան
 և Պատմութեան դասատու եղաւ: Տարիէ մը
 վերջ Պէշիքթաշի ազգային Գպրոցին Ու-
 սումնապետն և Պատմութեան ու Աշխարհա-
 դրութեան Ուսուցիչն էր: Յաջորդ տարին
 անցաւ Սկիւտարի՝ Եէնի Մահալլէի վարժա-
 րանը, իբրեւ Ուսուցիչ Հայերէնի և Գաղ-
 ղիերէնի: — Մինչեւ 1848 կարապետ էֆ.
 անընդհատ դասախօսեց Եէնի Մահալլէի
 Գպրոցին և Օտեանց առտնին վարժարանին
 մէջ և իբր Գաւախօս և Ուսուցիչ բաւական
 մեծ անունի մը տիրացաւ Ազգին մէջ: Իր
 աշկերտաց մէջ գլխաւորապէս կը յիշուին
 Օտեան Գրիգոր, Եղբայրը՝ Նշան, Յարու-
 թիւն Սիւճեան, — Հիմնադիր «Մեղու» Շա-
 բաթաթերթին, — և Թովմաս Տ. Գրիգորեան,
 — Ա. Գիւանապետ Պատրիարքարանի:

Պարզ ուսուցչական ասպարէզը սակայն
 չէր կրնար կարապետ էֆ.ի կրճոցը ներքեւ
 բարախող ուսումնատենչ տաք սրտին և եռ-
 ուզեռ յառաջգիմական անզուսպ ձգտումնե-
 րուն յազուրդ տալ: Առթի մը կը սպասէր,
 որ այդ սիրտն ու այդ ձգտումը գէպ յա-
 ռաջ մղէ:

Այդ առիթն չէր կրնար ուշանալ. 1848ին
 վերջերը Պ. Խաչատուր Պարտիզպանեան,

Պալեան Կարապետ Ամիրային երրորդ որդին
և քանի մ'ուշիմ պատանիներ, և Պ. Խա-
չատուր Միսաքեանն ալ Խորասանձեան Ա-
միրային երկու որդիքը Բարիզ կ'առաջնոր-
դէին:

Կարապետ էֆ. իր շորս տարուան ու-
սուցչական ասպարէզին մէջ բաւական զրամ
հաւաքած ըլլալով ինքն ալ անոնց հետ Բա-
րիզ ուղեւորեցաւ: Իր ուղեկիցներն էին Խա-
չատուր Պարտիզպանեանէն և Խաչատուր
Միսաքեանէն զատ, Սարգիս Պալեան, Գրի-
գոր Մոզեան, Յովակիմ և Արեքիկ Նեվրոզզ,
Երամ Երամեան, Գ. Օհանեան, Խաչիկ
Կիւմիշեան, Յովհ. Թիւսիշեան, Թովմաս
և Միքայէլ Խորասանձեան, Յովհ. Վահա-
նեան և Օրիորդ Արզունեան:

Կարապետ էֆ. իր ընկերաց հետ Բարիզ
հասած պահուն, արդէն հոն կը գտնուէին
Նահապետ Ռոշահեան, Յարոշքիշև Պա-
լեան, Գեորգ Թագշոբեան, Յովսէփ Եիշ-
մանեան, Յակոբիկ Արզունեան, Մկրտիչ
Միշնէտիսեան, Ստեփան Ոսկանեան, Ճանիկ
Արամեան (նախ դերձակ և յետոյ նշանաւոր
Տպարանապետ և Հեղինակ իր անունը կրող
հայ տառերուն) և Միքայէլ Մանեանեան ոս-
կերիչ: Կար. էֆ. Բարիզի մէջ անցուցած

ուսանողական կեանքին մանրամասնութիւններն ալ գրած է և սիրուն անէքթօզներ կը պատմէ Բարիզի ուսանողներուն և Բարիզ հաստատուած Վենետիոյ նախկին Մխիթարեան Խապառաճեան վարդապետին վրայ :

Կարապետ Էֆ. Բարիզ հասնելէն ո՛չ շատ ժամանակ վերջ, մտաւ Բարիզի Առեւտրական քարձրագոյն վարժարանը և իբր ազատ աշակերտ հետեւեցաւ Պրակտիկ, ինչպէս նաեւ Միշէի, Սէն Մառ Ժիրարտէնի և Միշէի Եփրայիէի Սորպոնի և Գոլէժ տը Ֆրանսի մէջ ըրած հմտալից դասախօսութիւններուն :

Երկու տարիէն (1848—1850) իր աննուաճ կամքին և անվհատ աշխատութեան շնորհիւ, առեւտրական ուսմանց շրջանն աւարտեց և վկայական ստանալով 1851 Մայիսի մէջ Լոնտոնի առաջին տիեզերական Արուեստահանդէսն ալ այցելելէ ետեւ՝ Պոլիս վերադարձաւ :

— Իւթիւճեան Էֆ.ին Պոլիս վերադարձած միջոցին երկու հակառակ կուսակցութիւններ ծագած էին Ազգին մէջ, Շահնազարեան Կարապետ վարդապետին պատճառաւ :

Յիշեալ վարդապետն Էջմիածնէն Պոլիս
գալով Ղալաթիոյ Ս. Լուսաւորիչ Եկեղեց-
ւոյն Քարոզիչ կարգուած, իւր հմտալից և
հետեւապէս գրաւիչ քարոզներովը ժողովրդ-
դականութիւն շահած էր:

Ճենովայի Յիսուսեան Հարց Եկեղեցւոյն
մէջ դանուած Պատկերի մ'առթիւ, որուն
համար կ'ըսուէր թէ Քրիստոսի առ Աքաբ
թաղաւոր զրկած Դաստառակն է, վիճաբա-
նութիւն մը ծագած էր: Շահնազարեան ա-
նոր խսկութիւնը կասկածելի կը համարէր,
ըսելով թէ այնպիսի Դաստառակներ Երո-
պայի մէջ ուրիշ քանի մը տեղեր ալ կը գըտ-
նուին և ճշմարիտը որն ըլլալը յայտնի չէ:

Իր այս անհատական կարծիքն առիթ
տուաւ Չամուրճեան Տէրոյէնց Յովհաննէս
Պատուելիին և անոր քանի մը համամիտնե-
րուն, որպէս զի Շահնազարեանն ամբաստա-
նեն և գայթակղութեան պատճառ ըլլան: Ա-
սոնց հետ միանալով հրաժարեալ Մատթէոս
Պատրիարք և Պալեան Կարապետ Ամիրա,
խնդիրն այն աստիճան մեծցուցին, որ մտքերը
սկսան յուզուիլ և լրագրութեան մէջ անգամ
սկսաւ վիճաբանութեան տեղի տալ: Չամուր-
ճեան մէկ կողմէ իր հրատարակած թերթին
մէջ ընդդէմ Շահնազարեանի կրակ ու բոց

յօղուածներ կը հրատարակէր, միւս կողմէ
Շահնազարեանն ալ ինքզինքն կը պաշտպա-
նէր Իզմիրի Արշալոյս լրագրին մէջ:

Սոյն վէճին ժամանակն էր որ Իւթիւճեան
էֆ. Պոլիս կը վերադառնար, ու Շահնազա-
րեանի կողմն աւելի արդար և աւելի պատ-
մութեան համաձայն գտնելով, կը միանար
անոր հետ և կը սկսէր իր գրչովն օգնել ա-
նոր: Այսպէս Շահնազարեանի կողմը զօրա-
նալով, Ազգին մեծամեծներն ու ժողովուր-
դին լուսամիտ մասն ալ կարապետ վարդա-
պետին կը համակրէին և արդիւնքը կ'ըլլար
Չամուրճեանի հրատարակած շաբաթական
Թերթին անկումը: Յիշեալ Թերթը Պատրիար-
քարանին սեպհականութիւնն ըլլալով, տպա-
գրութեան ծախքին բացն ազգային սնտուկը
կը գոցէր. արդ՝ քաղաքական ժողովն, որ
այն ժամանակ գերագոյն ժողով կը կոչուէր,
Չամուրճեանի այս խնդրոյն մէջ ունեցած ըն-
թացքէն աժգոհ, յանկարծ կը զազրեցընէր
Թերթին տպագրութեան ըրած նպաստը և
հետեւապէս Պատուելին կը հարկադրէր հրա-
ժարիլ յիշեալ Թերթին խմբագրութենէն:

Ազգն ու վարչութիւնը սակայն չէին կրնար
առանց լրագրի մնալ. գերագոյն ժողովն իր
երկու անգամոց, — Խորասանձեան Պետրոս

Ամիրայի և Լոդոբեր (ատենապետ) Կրձիկեան Յակոբ էֆենտիի, — միջոցաւ **Կարապետ էֆ.ին** հետ բանակցութեան մտաւ:

Իւթիւճեան էֆ. իրեն եղած առաջարկն ընդունելու համար երեք պայման առաջարկեց. **Ա.** Լրագրիւն արտօնատիրոշքիւնն իրեն յանձնուի. **Բ.** Շահն ոչ վնասն իրեն միայն վերաբերի. **Գ.** Լրագրիւն ակոշակը փոխուի և «**Մասիս**» ակոշակուի:

Այս երեք պայմաններն ալ ընդունելի եղան և հետեւանքն եղաւ 1852 Փետրոշար, **Մասիսի**ն հրատարակուիլը **Կարապետ էֆ. Իշքիւճեանի** խմբագրութեամբ և տնօրէնութեամբ:

Այս թուականէն կը սկսի **Կարապետ էֆ.ին** խմբագրական գործունէութիւնն ու զրական կեանքը:

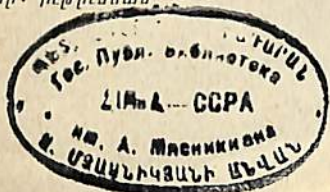
*
* *

1827էն մինչեւ 1840 եղած ժամանակամիջոցը **Կարապետ էֆ.ին** մանկութեան և դպրոցական կեանքն է. 1840էն մինչեւ 1852 իր ուսումնական կեանքը և 1852էն մինչեւ 1884 իր խմբագրական կեանքը, զոր մանրամասնաբար և ճշգիւ նկարագրել առայժմ կարելի չէ:

Այսչափ միայն կրնանք ըսել թէ կարապետ Իւթիւճեան էֆ. իր խմբագրական աւարէզին մէջ արդիւնաւոր և պատուաւոր զիրք մ'ունեցած է : Յառաջդիմաւոր և ազատամիտ, բայց և միանգամայն զգոշաւոր և հաւեւտ, որով ամէն լրջամիտ Էջմիածնական, Գաթուիք և Բողոքական ազգայնոց յարգն ու համակրութիւնը շահած էր և կայսերական կառավարութեան վստահութեան արժանացած : Ազգին իրաւունքները ու շահերը ջերմապէս պաշտպանած է օրինաւորութեան սահմանին մէջ և համարձակ կարծիքներ յայտնած՝ այնպիսի ճարտարութեամբ, որ բնաւ դիտողութիւն հրաւիրած չէ վրան. քանի՛ քանի՛ անգամներ պատահած է, որ միեւնոյն լուրը կամ ինզիրն ուրիշ լրագիրներն ալ հրատարակելով յանդիմանութիւն և մինչեւ իսկ դադարման պատիժ կրած են :

Երեսուն և երկու տարուան հրատարակչութեան միջոցին, երբեք դադարում կամ ազդարարութիւն չէ կրած Մասիս . մի այն 1883ին, Իւթիւճեան էֆ. աչքի ցաւէ տառապելով և չի կրնալով պէտք եղած հսկողութիւնն ընել, երկու անգամ՝ դադարսան ենթարկուած է Մասիս :

Կար. Իւթիւճեան

— Նոյն աչքի հիւանդութեան պատճառով էր որ Կար. էֆ. Իւթիւճեան հարկաւորեցաւ բժշկաց խորհրդով և մանաւանդ Ներսէս Պատրիարքի միջնորդութեամբ և յորդորանքով՝ իւր Մասիսն Արեւելք լրացրի նորակազմ ընկերութեան յանձնել 1884ին որոշեալ ամսականի մը փոխարէն, արածնասիրութիւնն իր վրայ մնալով: 1894ին Արեւելքի ընկերութիւնը լուծուելով՝ Մասիս վերստին Կար. էֆ. Իւթիւճեանի յանձնուեցաւ գրամական փոխարինութեամբ և հիմա գարձեալ իր տրամադրութեան ներքեւ է և կը հրատարակուի իբր շաբաթաթերթ:

*
* *

Իւթիւճեան էֆ.ի ամենէն մեծ արդիւնքն է մեր արդի լեզուին մատուցած ծառայութիւնը թէ՛ Մասիսի, թէ՛ 45 հասորէն աւելի թարգմանութիւններու և քանի մ'ալ հեղինակութիւններու միջոցով:

Հոս պարզապէս առ ի գիտութիւն կը ծանօթացընեմ իր զլխաւոր թարգմանութիւններուն և երկերուն մէկ ցուցակը, որոնք մասնանիշ կ'ընեն Կար. էֆ. անխոնջ աշխատանքով:

տասիրութիւնը և թարգմանական կարողութիւնը:

ՀԱՄ.

1.	Բանաբ իմ (Սիւլվիօ Բէլլիքօ) . . .	1
2.	Վէքթիլդի փոխերէցը (Կոլտսմիթ) . . .	1
3.	Հաւատաքննութեան գաղտնիքները
(Մ. Վ. Տիւ Փէրէսալ) . . .	2
4.	Թափ. Հրեայ (Էօթէն Սիւ) . . .	4
5.	Կարմիր մարդոց երզումը (Բոնսօն
տիւ Թէրայլ) . . .	2
6.	Շնտանեզուրի (Էքթօր Մալօ) . . .	2
7.	Մարքիզուհին (Ալպէն Տէլքք) . . .	1
8.	Պ. Լըքքի ծերութիւնը (Ֆօրթիւնը
տիւ Պօակօպէ) . . .	4
9.	Փարիզի ամուսնութիւնները (Էտմօն
Ապու) . . .	1
10.	Երկաթէ դիմակով մարդը և Հայոց Ա-
ւետիք պատրիարքը (Մ. Թօքէն) . . .	1
11.	Պատժ. օրինազիրք Օսմ. պետութեան . . .	1
12.	Սկզբունք Քաղ. տնտեսութեան (Ժ.
Կառնիէ) . . .	1
13.	Արկածք Միւնխհաուզէն պարօնին
(Վէպ գերմանական) . . .	1
14.	Կեռ բութամատ (Ֆ. Տիւ Պօակօպէ) . . .	1
15.	Տիկին Վիլֆէնօն որդի (Լէոն աը
Թէնսօ) . . .	1
16.	Յերկրէ ի լուսին (Ժիւլ Վէնն) . . .	1
17.	Մաթիաս Սանտօրֆ (Ժիւլ Վէնն) . . .	5

18.	Կրանթ նաւապետին որդիքը (Փ. Վ.)	5
19.	20000 փարսախ ծովերուն տակ (Փիւլ Վէռն)	2
20.	Հինգ շաբաթ օղապարիկով (Փիւլ Վէռն)	2
21.	Սկզբնատարերք Քաղ. տնտեսութեան (Կ. Ս. Ի.)	1
22.	Առտնին տնտեսութիւն (Կ. Ս. Ի.)	1
23.	Արուարձանին տղան (Էմիլ Ռիշպուս)	5
24.	Հանրակառքին սեիրը (Յ. տիւ Պօս. կօպէ)	1
25.	Ընտանեկան գաղտնիքներ (Փ. Մաթէ)	5

— Մասիսը հրատարակել սկսած ժամանակ ամենախեղճ ռամկօրէն մը կար ժողովուրդին բերանը հարիւրին վաթսուն և աւելի այլալեզու բառերով խառն: Իւթիւճեան էֆ. այդ անճոռնի լեզուն մաքրեց, կոկեց վայելչացուց, ձոխացուց, քաղաքական, տնտեսական, արուեստական և յարաբերական հազարաւոր բառեր քաղելով մեր նախնեաց լեզուէն, և շատ մըն ալ բարդ և ածանցեալ բառեր կազմելով, ինչպէս նաեւ Գաղղիերէն և Անգղիերէն լեզուներու վայելուչ ձեւերն ու ոճերն հայացընելով, որով մեր արդի լեզուիս հեղինակը կամ հայրն եղած է, ինչպէս կ'անուանէ արժանայիշատակ Ներսէս Պատրիարք:

և ինչպէս կը վկայէր նաեւ շատերու հետ
վենետիկի Միսիթարեանց Միաբանութեան
բաղմարդին անգամ Հ. Եղուարդ Արքե-
պիսկոպոս Հիւրմիւզեան:

Իւթիւճեան էֆ. որ քաջ գրաբառագէտ¹
մըն է, միշտ կէտ նպատակի ունեցած է աշ-
խարհաբար գրաբանի մերձեցընել, առանց
սակայն գործը ծայրայեղութեան տանելու:
Թէև ոմանք կը պնդեն թէ Արեւելքի և յե-
տոյ Մասիսի ու Հայրենիքի մէջ ձշևարիտ
հակադրեցոչքեան (réaction) պետք եղաւ,
վերստին տիրապետել տալոչ համար բոչն
աշխարհաբար, բայց և այնպէս պետք չէ
մտնալ թէ Պոչոյ լրագրոչքեան և գրակա-
նոչքեան աշխարհաբար լեզոչն Իչքիչձեան
էֆ.ի երկոչնքն է. պարզ ակնարկ մը Մա-
սիսի առաջին տարիներուն և 1880 կամ
1884ի թիւերուն վրայ, մեր ըսածը լիուլի
կը հաստատէ²:

1. Հայր Արսէն վարդապետ Բագրատունի
Իւթիւճեան էֆ.ին գրաբանին մէջ ունեցած
հմտութիւնը զնահատած էր և անոր գրաբառ
թարգմանութիւններուն սճն ու լեզուն գոված
է հրապարակաւ:

2. Այս առթիւ արժան կը համարիմ յիչել
Արեւելք լրագրին 1899 Հոկտ. 25ի թուոյն մէջ

Իւթիւճեան էֆ. մասնակցած է նաեւ
1857էն մինչեւ 1860 ազգային Սահմանա-
դրութեան (որուն հեղինակներէն մին է) հա-
մար կազմուած ժողովներուն. ազգային պաշ-
տօններ ալ վարած է. ինչպէս Երեսփոխա-
նութիւն, կաթողիկոսական և այլ կարեւոր
յանձնաժողովներու անդամակցած է բարձր.
աստիճան եկեղեցականաց և աշխարհակա-
նաց հետ. թաղական խորհրդականութիւն
վարժարաններու հոգաբարձութիւն, քանի
քանի անգամ ուսումնական խորհրդոյ ան-
դամակցութիւն և Ատենապետութիւն և տասը
տարի ալ կրթական տեսչութիւն ըրած է:

Հրատարակուած հեռեւեալ ատենախօսական
հատուածը, զոր ուրիշ նշանաւոր գրագէտ իւրմ-
բազրի մը, Մ. Մամուրեանի յորեչեան հանդի-
սին առթիւ Հռիփսիմեանց վարժարանին մէջ
արտասանած է պատուաւոր հայ վաճառական
և ծանօթ բանասէր Գարեգին էֆ. Փափաղեան

« Երբ հայ գրականութեան վրայ կը խօսինք
» կրնանք չյիշել այլ իմն երեւելի դէմք. նշա-
» նաւոր գրագէտ մը, այն է Աար. էֆ. Իւթիւ-
» ճեան, որ ոչ նուազ ծառայութիւն մատու-
» ցած է հայ գրականութեան, և գիտակցաբար
» խօսելով կ'ըսենք թէ Արսրի մեր ազգակից
» անոր կը պարտին մեծ մասամբ իրենց աշ-
» խարհիկ լեզուին լաւ մշակութիւնը »:

Ասոնք են ահա կարապետ Իւթիւճեան
էֆ.ին մատուցած ծառայութիւնները հայ
ազգին և հայ գրականութեան :

Կրնայ իրաւամբ ըսուիլ թէ վերջացած զարուն կենդանի պատմութիւնն է կարծես Կարապետ էֆէնտին , որուն հետ տեսակցողը շահեկան դէպքեր և անցքեր կ'իմանայ իրմէ և հետաքրքրաշարժ անէքթօյններ կը լսէ , որոնց գրեթէ մթերանոցն է :

Վերջին տեսակցութիւններէս մէկուն մէջ՝
1861 և 1862ի Ներսէն Դոշրսէնի և շուսաշորեալ խաշարեալի վէճերուն վրայ տեղեկութիւն հարցընելով , հետեւեալ կարեւոր տեղեկութիւնները տուաւ , զորս աւելորդ չեմ համարիր պատմել հոս :

— 1860ին վերջերը Երոշսաղէմի Յովհաննէս Պատրիարքը վախճանելով , յաջողին ընտրութեանը վրայ կարծեաց անհամաձայնութիւն կը ծագի ազգային ընդհանուր ժողովքին մէջ : Անդամոց լուսամիտ և յառաջդիմասէր մասը՝ որ մեծամասնութիւն կը կազմէր , Երուսաղէմի Միաբանութեան մէջ Պատրիարքութեան յարմար կամ արժանի

Եպիսկոպոս մը չի գտնելով, կ'առաջարկէր
 դուրսէն, այսինքն Երուսաղէմի Միաբան չե-
 Ղոյ Եպիսկոպոս մ'ընտրել:

Պոլսոյ սաղիմական փոխանորդը, Սահակ
 վարդապետ, տգէտ բայց խորամանկ մարդ,
 այս առաջարկէն վրդովելով, Մայր Եկեղեց-
 ւոյ Քահանաներուն և Թաղական Խորհուրդի
 Անդամներուն, ինչպէս նաև Գումգափույի և
 Եէնի Գափույի Թաղերուն մէջ բնակող Երես-
 փոխաններուն կը դիմէ, և զանոնք որ և է
 կերպիւ շահելով, դուրսէն Եպիսկոպոս մը
 Պատրիարք ընտրելու առաջարկին դէմ կը
 հանէ: Վիճաբանութիւնը կը մեծնայ, կիր-
 քերը կը զրգուին. ժողովին մեծամասնու-
 թիւնը սակայն իր համոզման վրայ հաստա-
 տուն կենալով դուրսէն Եպիսկոպոս մ'ըն-
 տրելու որոշում կու տայ և քուէարկութեամբ
 ալ կը կատարէ ընտրութիւնը, բայց նոյն
 օրը ժամանակն անցած ըլլալով, քուէհա-
 մարն ուրիշ օրուան կը թողուի և քուէտուփը
 կնքուելով Պատրիարքին կը յանձնուի:

Ասոր վրայ, հակառակ կուսակցութիւնն
 և Սահակ վարդապետ ուրիշ միջոցներու կը
 դիմեն: Գումգափույին և Եէնիգափույի ջրհան-
 կիրները կը թելադրեն, ինչպէս նաև Մաք-
 սատան բեռնակիրները Ղազարոսեան ֆրիս-

տոստուրի միջոցաւ, որ մեծ ազդեցութիւն ունէր անոնց վրայ¹ :

Երբ ընդհանուր ժողովը դումարելով², քուէտուփը բանալ կու տար, ժողովին սրահին շուրջը դումարուած ջրհանկիրներն ու բեռնակիրները ազազակ կը բառնան սպառնալից լուտանքներով : Ժողովին փոքրամասնութիւնն ալ ներսէն ձայն բարձրացընելով, մեծամասնութեան անդամները կը մեկնին . քուէտուփը չի բացուիր և այսպէս ներսէն դուրսէն խնդիրը մեծնալով և Սահմանադրութիւնն ալ, որ կայսերական կառավարութեանէն վաւերացած չէր, խնդրոյ տակ իյնալով մէծը լուսաւորեալ խաւարեալի փոխուեցաւ : Սահմանադրութեան կողմն եղողները լռաւորեալներն էին, իսկ հակառակները խա-

1. Երուսաղէմի վանքին ահագին պարտքը այս խնդիրէն ծագած է : Սահակ վարդապետ դրամի զօրութեամբ միայն կըրցաւ կազմել վերը յիշուած հակառակ կուսակցութիւնը :

2. Ընդհանուր ժողովին առաջին Ատենապետն էր Տոքթ. Սէր-վիչէն էֆէնտի, երկրորդն էր Ասլանեան Տոքթ. Ստեփան փաշա, իսկ առաջին Ատենադպիրն էր Աղաթոն Գրիգոր էֆ. և երկրորդը Իւթիւճեան Ասրապետ էֆ. :

չարեալներն էին¹։ Սարգիս Պատրիարք, որ նոսի դուրսէնի շերմ կուսակից էր այն յուսով թէ զինքն պիտի ընտրէին Երուսաղէմի Պատրիարք, ետքէն իմանալով որ մեծամասնութեան ընտրելին ուրիշն էր, այսինքն իր հրածարեալ Նախորդը (Գեորգ Պատրիարք), հակառակ կուսակցութեան կողմը դարձաւ, և իր այս ընթացքին արգիւնքն եղաւ իր անկումը, Նիկիոմիլիոյ Առաջնորդ Մաղաբեան Ստեփան Եպիսկոպոսին Պատրիարքական Տեղապահ անուանելը և անոր հետ առժամանակեայ վարչութիւն մը հաստատուիլը, որ տեւեց մինչեւ 1863ի վերջերը, այն է մինչեւ Թաքթարեան Պողոս Արքեպիսկոպոսին Պատրիարք ընտրուիլը։

1. Այս երկու կուսակցութիւնները շարունակեցին քանի մը տարի իրենց վէճը կամ հակառակութիւնը։ Երկու կողմն ալ իրենց լրագիրներն ունէին. լուսաւորեալներուն օտկանն էին Մասիս, Մեղու, Միւննադի, որ ետքէն «Մանզումէի էֆքեար» եղաւ. իսկ խաւարեալներուն օտկանն էին Տէրոյէնցի Երեւակը, Փափաղեան Ստեփանի Ժամանակ հանդէսը և Գ. Տէլիբմէնճեանի Արեւելեան դարը կոչուած բանդագուշանքը։

Ոչ նուազ հետաքրքրական էին նաև Դաստառակի խնդրին մանրամասն և հետեւեալ պարագաները, զորոնք Իւթիւճեան էֆ.էն լսած եմ :

— Դաստառակի վէճին տաք ժամանակը Պալեան Կարապետ Ամիրան իր անդրանիկ Անտոն որդին ճենովա կը խրկէր, որ այն տեղի Դաստառակին ճիշդ նմանը հանել և Պոլիս բերել տայ :

Անտոն աղան ճենովա երթալով Յիսուսեանց Հարց կը ներկայանայ Տէրոյէնցի յանձնարարադրերով և անոնց քովի Դաստառակին ճիշդ նմանը հանել կու տայ անոնց ձեռք, որոնք այդ նոր քաշուածը երբք օր հինին վրայ դնել և աղօթքներ կարդալէ ետեւ կը յանձնեն Անտոն աղային. ան ալ Պոլիս կը բերէ : Կարապետ Ամիրան մեծ ջերմեռանդութեամբ և եկեղեցական երգերով զայն Պէշիքթաշի Եկեղեցիին Մկրտութեան Պահարանին մէջ յատուկ Սեղանի մը վրայ զետեղել կու տայ : Յիշեալ Պահարանը Ամիրային ստորադասներուն և շողօրթններուն համար յատուկ ուխտատեղի մը կ'ըլլայ, և

շաբաթն անգամ մը կատարուած խաչահան-
գիստին մէջ զլիսաւոր մասը կը կազմէ:

Այսպէս կը շարունակէ մինչեւ 1866,
այսինքն մինչեւ կարապետ Ամիրայի վախ-
ճանած տարին:

Իւթիւճեան էֆ. նոյն թուականին Պէշիք-
թաշի Թաղական խորհուրդին անգամ ըլ-
լալով, հետեւեալ տարին Պէշիքթաշի Եկե-
ղեցիին նուիրուած պատկերի մը և երկու
խաչերու օժման հրաման խնդրելու կ'երթայ
Թաքթաքեան Պօղոս Պատրիարքին, ան ալ
Վարժապետեան Ներսէս Եպիսկոպոսը զրկե-
լու որոշում կու տայ:

Նոյն առթիւ Իւթիւճեան էֆ. կը հարցը-
նէ Պատրիարքին թէ խաչահանգիստի հետ
պատկերահանգիստ ալ կրնայ կատարուիլ:

— Ինչ ըսել կ'ուզես, կը հարցընէ Պատ-
րիարքը:

— Ըսել կ'ուզեմ թէ Պէշիքթաշի Եկեղե-
ցին պատկեր մը կայ, որ Ճէնովայի Գաս-
տառակէն ընդօրինակուած է, և օծուած ալ
չէ, անով խաչահանգիստ կամ պատկերա-
հանգիստ կ'ըլլայ ամէն չորեքշաբթի օրերը:

Պատրիարքն այլայլելով կը գոչէ.

— Ատանկ բան չի կրնար ըլլալ. մեր
Սբ. Եկեղեցին ատանկ բան չընդունիր:

— Եւ սակայն կ'ըլլայ կոր. ուրեմն հրաման ըրէք Ներսէս Եպիսկոպոսին որ այն պատկերն ալ օծէ:

Պատրիարքն անմիջապէս նամակ մը կ'ուղղէ Ներսէս Եպիսկոպոսին և պէտք եղած հրամանները կու տայ:

Ներսէս Եպիսկոպոս շարաթ իրիկուն Պէշիքթաշ կ'երթայ և Իւթիւճեան էֆ.ի տունը կը հիւրընկալուի և հետեւեալ առտուն կանուխ եկեղեցին կ'երթայ պատարագելու և օծումները կատարելու համար:

Իւթիւճեան էֆ. կը խնդրէ այս առթիւ Ներսէս Եպիսկոպոսէն, որ Դաստառակն օծելու որոշումը մարդու շիմացընէ, այլ միայն միւսներն օծած ժամանակ հրաման ընէ լուսարարպետին որ այն Դաստառակ կոչուած պատկերն ալ ներկայացընէ իրեն:

Ներսէս Եպիսկոպոս այս կերպով կ'օծէ յիշեալ Դաստառակը, որ մինչեւ ցայսօր Պէշիքթաշի Եկեղեցիի մէջ կեցած և ի տես զըրուած է:

Կարապետ Ամիրային որդին՝ Անտոն ազան՝ շարաթ իրիկուն իմանալով Ներսէս Եպիսկոպոսին Պէշիքթաշ գալն ու կիրակի առաւ պատարագելու զիտաւորութիւնը, առաւօտուն կանուխ Սկիւտար կ'երթայ, որպէս զի չի

տեսնէ Ներսէս Եպիսկոպոսին պատարագելը՝
 Երբ իրիկուան Պէշիբթաշ վերադառնալով կ'ի-
 մանայ Դաստառակին օծուիլը, սաստիկ կը
 յուզուի, կը բորբոքի մանաւանդ Ներսէս Ե-
 պիսկոպոսին ձեռօք օծուելուն վրայ, որուն
 մատուցած պատարագն անգամ տեսնել չէր
 ուզեր:

Այս հակաիրութեան պատճառն ալ ըստ Խ-
 թիւճեան էֆ.ի բաւական հետաքրքրական էր:

Լուսաւորեալ — խաւարեալի վէճին ժա-
 մանակ, լուսաւորեալներուն կողմն եղող ե-
 կեղեցականաց գլխաւորները, մասնաւորա-
 պէս հրաժարեալ Գէորգ Պատրիարք, Վար-
 ժապետեան Ներսէս Եպիսկոպոս, Հինքեար-
 պէյէնտեան Տէր Յովհաննէս և ուրիշներ
 « դռնաւիջեան հերետիկոսարանի անդամ »
 տիտղոսով մկրտուած էին Չամուրճեան Տէ-
 րոյէնց Պատուելիի կողմէ իւր Երեւակ հան-
 գիսին մէջ:

Դռնաւիջեան հերետիկոսարան ըսուածը
 Գումգափույի ընթերցասիրաց թանգարանի
 ընկերութեան մեծ նոր խանին վերի գրանը
 մէջ ունեցած գրասենեակն էր, ուր լուսաւո-
 րեալները՝ եկեղեցական թէ աշխարհական՝
 կը յաճախէին:

Այս պատճառաւ Պալեան Ամիրան և որդին,

այդ եկեղեցականներուն դէմ սաստիկ գայթակղած, անունին անգամ չէին ուզեր արտասանել և եթէ փողոցի մէջ հետուէն գալերնին անսնէին, իսկոյն ետ կը գաննային կամ ուրիշ փողոց կը մտնէին:

Իւթիւճեան էֆէնտին իր կեանքի արեւուն մայրը մտնելուն վայրկենին, կրնայ զոհութեամբ և հպարտութեամբ յիշել իր օգտակար և բեղմնաւոր անցեալն ու կատարած զործերը, քանի որ իբր հանրային մարդ և խմբագրապետ նշանաւոր դէմք մըն է ոչ միայն արեւմտեան և արեւելեան Հայերու այլ և բովանդակ Թուրքիոյ մէջ:

Ստուգիւ ալ վերջերս Վեհ. Սուլթանը զնահատելով Կարապետ էֆ.ին Կիսսադարեան խմբագրական արդիւնաւոր անցեալը, բարեհաճած է 1000 դահեկան ամսական մը յատկացընել վաղեմի 77ամեայ խմբագրապետին, որ թերեւս Թուրքիոյ բոլոր խլամ, օտար, և քրիստոնեայ խմբագրապետներուն տարէցն է:

*
* *

Կարապետ էֆ. ամուսնացած է 1856ին
Տէօլլէթեան Օրդ. Ինդոսի հետ. 6 զաւակ
ունեցած է, որոնցմէ ցարդ կ'ապրին միայն
Օրիորդք Զարուհի, Վարդուհի, Արուսեակ
և Տօք. Իդուարդ Մասիս, որուն մերթ ընդ
մերթ հրատարակած բժշկական համալից
քրօնիկներն ու շահեկան յօդուածները հա-
ճոյքով կը կարդացուին Մասիսի և Սուր-
հանդակի մէջ:

«Ազգային գրադարան

NL0140808

12837